

YEREL YÖNETİCİ OLARAK 18. YÜZYILDA ANKARA'LI ÂYANLAR

Mustafa KAYA*

Öz: Osmanlı Devletinin her döneminde ve pek çok yerinde büyük ve köklü ailelerin varlığı bilinmektedir. Bu ailelerden bazıları, buldukları bölgelerde güç ve servetleri nispetinde zaman zaman âyanlık için mücadele etmişlerdir. Ankara'nın köklü ailelerinden olan Müderriszadeler, Nakkaşzadeler, Mimarzadeler ve Muslupaşazadeler de, 18. yüzyılda böyle bir mücadele içine girmişler ve değişik dönemlerde âyanlık yapmışlardır. Bu ailelerin âyanlık yapan bireyleri ile diğer bazı bireyleri, hem halk hem de devletle olan ilişkileri doğrultusunda çeşitli yöneticilik görevlerini de yürütmüşlerdir.

Anahtar kelimeler: Âyan, Ankara, 18. Yüzyıl, Yöneticilik

ANKARA'S NOTABLES AS LOCAL ADMINISTRATORS IN THE 18TH CENTURY

ABSTRACT: It has been known that large and long-established families existed in many regions and many eras during Ottoman Empire. Parallel to their power and wealth, some of these families fought for functioning as a notable from time to time. Müderriszadeler, Nakkaşzadeler and Muslupaşazadeler, all of whom were long established families in Ankara, got into such an effort in the 18th century and functioned as notables at different times. Those individuals functioning as a notable in these families also carried out administration duties in terms of relations with the public and the state.

Keywords: Notable, Ankara, 18th Century, Administration

Giriş: Bu çalışmada, 18. yüzyılda Ankara'nın âyan ailelerinden Müderriszade, Nakkaşzade, Muslupaşazade ve Mimarzadelerin âyan olan bireyleri ile bu ailelere mensup diğer bazı bireylerinin yapmış oldukları hizmetler ve yerel yöneticilik görevleri ele alınacaktır.

Genel anlamıyla buldukları bölgelerin yerel güçlü ailelerine mensup, güç ve servet sahibi olarak seçkinler gurubundan olan ve “âyan” olarak nitelenen kimseler, yaşadıkları dönemleri içinde sosyal, mali, iktisadi, askeri, idari ve siyasi güçlerine aşama aşama ulaşmışlar ve bu konularını aile fertleri arasında tutup sonraki nesillere aktarmışlardır.¹ Âyanların, bu tanımlamada sayılan güçlerinin temeli, devlete dayanmaktadır. Şöyle ki, devletin mîrî topraklarını açık arttırma usulü ile bir nevi özelleştirmesi, mevcut devlet düzeninde bir takım değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Değişen bu düzenden pay alan kimselerin taşeronluğunu yapan Müslüman seçkinler-zengin kentliler, ulemâ ve bunun yanı sıra taşrada görev yapan alt

* Dr., Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Özcan Mert, “Osmanlı Devleti Tarihinde Ayânlık Dönemi”, *Osmanlı*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, 174-180, Ankara 1999, s. 175.

düzeydeki asker ve memurlar, zaman zaman ya da acil durumlarda kendilerine verilen görevleri, merkezî devletle olan uzun vadeli ilişkilere dönüştürerek, yeni bir ayrıcalığa sahip olmuşlardır.² Ancak bu taşeronluk ileriki dönemlerde bu kişilerin güç, servet ve tecrübelerini arttırmalarıyla zaman zaman halk üzerinde, “şiddetin taşeronluğuna”³ dönüşecektir.

Güç ve servetlerini arttırmak isteyenlerin ilk basamak olarak kullandıkları âyanlık, birçok bölgede mücadelelere sebep olmuştur. Güçlü olanların ve halkın desteğini alanların kazandığı bu mücadelelerin neticesinde âyan olanların birçoğu, servet artırımlarını daha çok mütegalibe olarak halk üzerinden sağlama yoluna gitmiştir. Pek çok kez hırsızlık, talan, ürüne el koyma, yol kesme ve hatta adam öldürme gibi zorbalıklarla halka zulüm eden âyanlar, suçlarını kapatmak için de halkın merkeze gönderdiği şikâyet dilekçelerine el koymuşlar ve zaman zaman da devletin resmi görevlileri olan kadılarla da anlaşma yoluna giderek kendilerini temize çıkarmışlardır. Ancak burada üzerinde asıl durulması gereken nokta, mütegalibelik yapan bu âyanlara halk tarafından yine de itibar edilmesi ve kadınların da kendi menfaatleri doğrultusunda, bunlarla işbirliği içerisine girmeleridir. Daha açık bir ifade ile âyanlığın başlıca tezahürü olan âyanların çıkardıkları kargaşalıklar, açıkça üretici halkı çok zor durumlara düşürmekte idi. Halkın desteği ile bizzat kendi düşmanlarını mağlup etmeyi başaran âyan, çünkü müttefiklerini (halk) ezmeye ve soymaya başlamış ve netice itibarıyla, şayet reyâ âyanların seçimine katılıyorsa, bu mahalli eşraf arasındaki rekabetten yararlanarak, sadece menfaatlerini korumak ve özellikle sevmedikleri birkaç validen kurtulmak için olmuştur.⁴ Bazen kadınlar ise, adaleti sağlamak yerine kendi çıkarlarını düşünmüşler ve yolsuzluklara göz yummuşlardır. Padişahların bunları önlemek için çıkardıkları “adalet fermanları” da yaptırım gücüne sahip olmamaları nedeniyle pek işe yaramamıştır. Bu durumda halkın âyan ve eşrafa yönelmesi doğal görülmüştür.⁵ Kadınların halka karşı bu tür olumsuz yaklaşımları, halk tarafından her zaman sineye çekilmiyordu. Bu tür adaletsizliklerinin faturasını çok ağır ödeyenler de oluyordu. Nitekim eski kadıaskerlerden Abdurrahimzade Yahya Efendi, kendilerine arpalık olarak verilmiş olan Ankara kadılığı görevini yaptığı sırada salma ve öteki vergi döküm toplama işlerinde köylülerin galeyana

² Ariel Salzman, “İmparatorluğu Özelleştirmek: Osmanlı XVIII. Yüzyılında Paşalar ve Âyanlar”, *Osmanlı*, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 231.

³ Dina Rızık Khoury, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Taşra Toplumu-Musul-, 1540-1834*, (Çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 11.

⁴ V.P. Mutaşçieva, “XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Âyanlık Müessesesi”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 31, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1977, s.172.

⁵ Yücel Özkaya, “Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Âyanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar”, *Osmanlı*, VI, 165-173, Ankara 1999, s. 167.

gelmesine sebep olmuş, köylerden gelenlere şehirden de katılanların olmasıyla büyüyen kalabalık, 1714 Temmuzunun 21'inde yürüyüşe geçmiş, genel heyecan bir kin şekline girdiğinden halk kadı efendinin evini basmış, kendini parçaladıktan sonra malını yağmalamışlar ve de yakıp yıkmışlardır.⁶

Bu türlü mütegalibelik ve adaletsizliklere karşı halkın hem haklarını geri almak ve hem de adaleti sağlamak için başvurdukları en etkin yol bu tür kitlesel ayaklanmalar olmuştur. Daha ılımlı bir yol izlediklerinde veya haklarını meşru yollarla aradıklarında ise sonuç genelde aleyhlerinde gelişmiştir. Bunun nedenini Niyazi Berkes şu şekilde örneklemektedir:

“...Halk birlik olup başkente şikâyetname yollayınca, şikâyeti inceleme göreviyle gönderilen “mübaşir”ler şikâyet edilenleri suçsuz bulurlar; aksine şikâyetçileri suçlu çıkararak ceza keserlerdi. Merkezden birkaç kese akçe ve bir ferman ile gelen mübaşir, bir mübaşirlik hizmeti parası daha verecek olan tarafı haklı çıkarır, görevli ve naiplerle bir ilam hazırlanır ve şikâyet edenleri bin kez pişman ederlerdi.”⁷

Adaletsizliklerin giderilmesi konusunda izlenen yollardan birisi de çözüm önerileri getirmesi bakımından önem taşıyan ve padişaha sunulan lâyhalar olmuştur. 18. yüzyılın sonlarında III. Selim döneminde kaleme alınan ve devrin siyasi, askeri ve sosyal düzenindeki bozulmaların sebepleriyle anlatıldığı ve çözüm önerilerinin sunulduğu bir lâyhada⁸, taşradaki adaletsizliği önlemeye yönelik de bir çözüm önerisi getirilmektedir. Buna göre, lâyhada kaza yönetiminde zaten fiili olarak önemli bir rol üstlenen âyanların idari açıdan daha da ön plana çıkartılmasının gerekliliğini belirtilerek, kaza idaresindeki çok başlılıktansa her kazada tek bir *tahsildar* ve *söz sahibi* olmasının önemi vurgulanmış, âyanların güçlenmesine izin verilmesinin hem tebayı rahatlatacağı hem de devlet işlerinin daha hızlı görülmesini sağlayacağı savunulmuştur.⁹

Tanımlamalarda geniş anlamda Osmanlı şehir toplumunda devlet ve reayâ arasındaki ilişkileri düzenleyen, hem reayânın temsilcisi durumunda bulunan, hem de devlet emirlerinin uygulanmasında resmi görevlilerin

⁶ Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Ayânlık Düzeni Devri 1730-1839”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8-12, 14-23, 1970-74, s. 60.

⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1973, s. 101-102.

⁸ Yazarının kim olduğu kesin olarak bilinmeyen bu lâyhanın, içindeki bilgiler dikkate alınarak 1790’lı yılların başlarında kaleme alındığı tahmin edilmektedir (Fatih Yeşil, “III. Selim Siyasi Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Lâyiha Üzerine Notlar”, *Belleten*, Cilt 75, Sayı 275, Ankara 2012, s. 77-81).

⁹ Fatih Yeşil, “III. Selim Devri Siyasî Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Lâhiya Üzerine Notlar”, *Belleten*, Cilt LXXVI, Sayı 275, Ankara 2012, s. 87.

yardımcısı görünen kişiler olarak, genel anlamda ise “şehir ileri gelenleri” olarak ifade edilen âyanların,¹⁰ görüldüğü gibi tanımlardaki özelliklerini her zaman ve tam olarak yansıttıkları söylenemez. Teorik olarak yapılan tanımlamalarda âyanların çok önemli ve ciddi görevleri olduğu belirtilirken, pratikte bu kişilerden bazılarının fırsatçı ve mütegalibe yanlarının zaman zaman ön plana çıktığı görülmektedir. Buna daha somut örnekler verilecek olursa; güç ve zenginliklerini arttırmalarında, Edremit âyanı Mürîdzade Hacı Mehmet Ağa’nın, toprak gelirlerinden ziyade verdiği borçlar,¹¹ yaklaşık yüz yıllık bir süreçte Musul’da hâkimiyeti elinde tutan Celililer’in, yüksek idari görevlerini (Valilik) kullanarak toprağa dayalı bir gelir getirisi,¹² Rize âyanı Tuzcuoğlu Memiş Ağa’nın, toprağa dayalı gelirler, ticaret ve borç para vermesi,¹³ Tirebolu’lu Kethûdâzade Emin Ağa’nın, vergi toplama görevi ve voyvodalığı eline geçirmesi,¹⁴ Balıkesir âyanı Kanlızade Halil Ağa’nın, toprağa dayalı getiriler, eşkıyalık ve mütesellimliği,¹⁵ Edirne âyanı Dağdevirenoğlu Mehmet Ağa’nın, eşkıyalığı,¹⁶ Gönen âyanı Sepetoğlu Osman’ın ise, iltizâm geliri ve mütegalibeliği etkili olmuştur.¹⁷

Zaman içerisinde siyasi ve sosyal şartların bu aileler lehinde gelişmesi, onları bir anda taşranın, halk ile devlet arasındaki vazgeçilmez unsurları durumuna yükseltmiş ve böylece özellikle 18. yüzyılda daha çok önem kazanmışlardır. Yüzyılın sonlarına doğru âyanların güçleri ile birlikte zorbalıklarının da artması, halktan gelen şikâyetlerin çoğalmasına neden olmuş ve neticede 1786 senesinde âyanlık kaldırılıp yerine şehir kethüdalığı getirilmiştir. Ancak, bir yıl sonra başlayan Osmanlı-Rus ve Avusturya harbinin etkisiyle III. Selim döneminde 1790’da âyanlık yeniden kurulmuştur.¹⁸ 1793 senesinde III. Selim’in başlattığı Nizam-ı Cedit hareketlerine karşı çıkan bazı âyanlar, birleşerek bu harekete karşı cephe

¹⁰ Özer Ergenç, “Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve Âyan Üzerine Bazı Bilgiler”, *The Journal of Ottoman Studies, III (Osmanlı Araştırmaları III)*, İstanbul 1982, s.106.

¹¹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü Ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev: Elif Kılıç), İstanbul 1997.

¹² Dina Rızk Houry, *a.g.e.*

¹³ Münir Aktepe, “Tuzcuoğulları İsyanı”, *Tarih Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5-6, İstanbul 1953.

¹⁴ Feridun Emecen, “Doğu Karadeniz’de Âyanlık: Tirebolulu Kethûdâzade Mehmed Emin Ağa”, *Belleten*, LXV/242, Ankara 2001.

¹⁵ Mücteba İlgürel, “Balıkesir’de Âyanlık Mücadelesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 3, İstanbul 1973.

¹⁶ Cemal Gökçe, “Edirne Âyanı Dağdeviren Oğlu Mehmed Ağa”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt 17, Sayı 22, Mart 1967.

¹⁷ Özcan Mert, “Gönen Ayân ve Voyvodası Sepetoğlu Osman”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, 35/1-2, s. 205-219, Ankara 2001.

¹⁸ Özcan Mert, “Osmanlı Devleti Tarihinde Ayânlık Dönemi”, *Osmanlı*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 175 ; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, TTK-Ankara 1994, s. 285-289.

almışlar ve 1806 senesinde II. Edirne Vakası olarak bilinen olayın gelişmesine yol açmışlardır. 1808’de ise Rumeli’de Rusçuk âyanı olan Alemdar Mustafa Paşa, IV. Mustafa’nın yerine II. Mahmut’u tahta çıkartmış, kendisi de daha sonra sadrazam olmuş ve yine aynı yıl bir reform programı olan Sened-i İttifak¹⁹ imzalanmıştır²⁰. Ancak sadrazam, Sened-i İttifak ile âyanların durumuna hukuki bir nitelik kazandırmak istediye de başarılı olamamıştır.²¹

1. Âyanların Yaptıkları Hizmetler: Âyanların veya âyan ailelerin güç ve servet edinimi için genelde yapmış oldukları zorbalıklar ve usulsüzlüklerin özellikle halk üzerindeki olumsuz tesirleri, bu kişiler hakkında menfi bir bakış açısı oluştursa da yerel yönetici olarak görev yapmaları ve zaman zaman devlet kendilerinden talep ettiği hizmetleri yerine getirmeleri onların faydalı yönlerinin olduğunun da bir göstergesi olmuştur. Zira, yabancı gezginler âyanların yönetimi altındaki bölgeleri sıklıkla müreffeh ve iyi yönetilir olarak tasvir etmişlerdir. Âyanlarca yaptırılan okullar, camiler, imaretler yalnızca buraların ekonomik refahını değil, yeni bir sosyo-ekonomik anlayışın varlığını da göstermektedir.²² Bu hizmet ve görevler, âyanların itibarlarını ve güçlerini arttırıcı önemli birer etken olmuş ancak bunların içinde kendi çıkarlarını üstün tutarak görevlerini kötüye kullananlara da sıkça rastlanmıştır.²³

18. yüzyılda Ankara’da verilen âyanlık mücadelelerinde veya âyanlık süreçlerinde²⁴, işin faili olan kişilerin halka karşı uyguladıkları zulümlerini, haksız mal edinme isteklerini ve zorbalık yönlerini zaman zaman ön plana çıkarmalarına karşı, devletin hem kendi hem de halkın menfaatini korumak istemesi, bu kişileri böyle durumlarda her zaman devlet ile karşı karşıya getirmiştir. Halktan zorla ve fazladan elde ettikleri para ve malları devletten gelen emir ve yasaklamalarla genelde tekrar halka vermek zorunda kalan²⁵

¹⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, TTK VII. Seri No:6, İstanbul-1942, s.1-7; Halil İnalçık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Belleten*, Cilt 28, Ankara 1964.

²⁰ Özcan Mert, *a.g.m.* s. 177.

²¹ Özcan Mert, “II. Mahmut Döneminde Taşradaki Merkezîyetçilik Politikası”, *Türkler*, XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 722.

²² Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi-Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus-*, (Çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan), İmge Kitabevi, Ankara 2002, s. 73.

²³ Mesela, Şorba kazasından Tiryaki Mustafa, eşkıyayı cezalandırması gerekirken eşkıya ile anlaşma yoluna gitmiş, İçel âyanı Sunullah altı aylık mütesellimlik şehriyesi tutarı olan 1500 kuruşu yollamamıştır. (Yücel Özkaya, *a.g.e.* s. 142, 150.)

²⁴ Ankara’daki âyanlık mücadeleleri için bkz. Mustafa Kaya, *18. Yüzyılda Âyanlık Ankara’da Âyan Aileler*, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, (Basılmamış Doktora Tezi).

²⁵ Milli Kütüphane Mikro Film Arşivi, Ankara Şer’iye Sicili-143/547, 152/198, 154/174. (Bundan Sonra AŞS)

bu büyük yerel aile mensuplarının servetlerinin asıl kaynağını, sadece halktan usulsüz olarak toplanan paralar değil aynı zamanda ve büyük oranda tarım, hayvancılık, gayrimenkul alım satımı, tefecilik ve iltizam gelirleri ile aileden gelen zenginlikleri de oluşturmaktaydı²⁶. Her zaman hem kendinin hem de halkın menfaatini ön planda tutan devlet, bir yandan yapılan bu zorbalıkları engellemeye çalışırken diğer yandan birçok bölgede yaptığı gibi onların yerel güçlerinden ve saygınlıklarından istifade etmeyi de bilmiştir. Ankara’lı âyanlar da, devletten gelen bu tür taleplere hiçbir zaman karşı çıkmayarak ve hatta ellerinden geleni esirgmeden yaparak, ilişkilerde kendilerine yarar sağlamaya çalışmışlardır. Öyle ki, sefer hazırlığı yapan ordu için kendi güçlerinden silahlı asker temin etme veya civar bölgelerden adam toplama ile eşkıyanın durdurulması isteği ve ailelerin bazı fertlerine verdiği memuriyetlikler, devletin bu ailelerden isteklerinin ve verdiği görevlerin başında gelmektedir. Bu önemli isteklerin yanı sıra aile mensupları değişik zamanlarda devlet adına bazı hizmetleri de yerine getirmişlerdir. Mesela, idam edilmesinden bir sene evvel, âyandan Muslupaşazade Salih Bey ile birlikte değişik kazalardan 10 kişiye, İznik’ten Halep’e giden orduya verilmek üzere, önceden tespit edilen kazalardaki zahirenin toplanıp, 5-6 gün içerisinde gönderilmesi istenmiştir.²⁷ Muslupaşazade Salih Bey ayrıca, Erzurum ve Diyarbakır taraflarından Ankara’ya doğru gelen başıboş levendat eşkıyasının ve yandaşlarının, şehre girmelerini 300 nefer adamıyla engelleyerek halkın can ve mal güvenliğini korumuştur. Buna mukabil, devlet kendisini 1744 senesindeki seferden muaf tutmuştur.²⁸

Bunun yanı sıra, yine aynı sene idam ettirdiği Muslupaşazade Salih Bey’in yüklü miktardaki muhalefâtına el koyan devlet, bazı masraflarını bu muhalefâtın bir kısmını satarak karşılamış ve böylece ölümünden sonra da bu defa Salih Bey’in terekesinden istifade etmeyi sürdürmüştür²⁹. Ciddi miktarda nakit para ve gayr-i menkule sahip olan Salih Bey’in, mal ve parasından bir kısmı ailesi için ayrıldıktan sonra geri kalan miktardan bir kısmı ise malın satışını gerçekleştiren görevlilerin masrafları ve Bağdat

²⁶ Müderriszade, Nakkaşzade ve Muslupaşazade ailelerinden bazı bireylerin tereke kayıtlarına dair bilgiler için bkz. Mustafa Kaya, “Ankara’lı Âyan Aileleri Hakkında Bazı Bilgiler”, *İdeal Kent, Kent Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, Ankara 2011.

²⁷ AŞS-122/215.

²⁸ AŞS-123/156.

²⁹ Muslupaşazade Salih Bey’in Tüllice mahallesinde bulunan ve “saray” olarak tabir edilen menzili, Ankara mutasarrıflarının sabit ikâmetgâhı olması için, bedeli ahali tarafından ödenmek üzere 7 bin kuruş karşılığında Ankara livasına bağlı 6 kasabaya taksim edilerek satılmıştır (AŞS-123/259).

kalesi muhafazasında görevli olan yeniçerilerin et paraları olarak ayrılmış, artan miktar da İstanbul'a gönderilmiştir.³⁰

1750 senesinde ise Müderriszade Ahmed Efendi, kendisi de dâhil olmak üzere Ankara'daki kadı eşrafından dokuz kişi adına Kütahya valisi Yahya Paşa'nın Ankara'ya gelmeleri sebebiyle zahire ve diğer masrafların karşılanması için, şehirde bulunan İngiltere, Flemenk ve Fransız tüccarlarından 7500 kuruş borç alarak ödeyeceklerini taahhüt ederken,³¹ 1774 senesinde eşraf ve ahaliden bazı kimselerle birlikte Müderriszadelerden Mehmed Efendi, Mecid'ül Kerim Efendi³² ve Mehmed Emin Efendi ile Mimarzade es-seyyid Mehmed Şakir Efendi, vilâyetlerine musallat olan eşkıya topluluğunun hakkında geleceklerine ve eğer gelemezler ise 25 bin kuruş tazminat ödeyeceklerini bildirilmişlerdir.³³

Devlet tarafından görev verilen aile mensuplarından birisi de Muslupaşazade Receb Bey olmuştur. Hakkında çok az bir bilgiye sahip olduğumuz Receb Bey, 1786 senesinde Ankara sancağında Murtazabad kazasında uzun süreden beri âyanlık iddiasıyla halka musallat olan ve etrafına topladığı 4-5 yüz nefer sekban eşkıyası ile kaza işlerine karışıp halka zulmeden ve hakkında sürgün emri çıkartılan Kâtip oğlu Mehmed adlı şakinin yakalanması için gönderilmiş ancak bu görevinde eşkıya tarafından yakalanmıştır.³⁴

Verdiğimiz bu örneklerden görüldüğü kadarıyla, âyanlık mücadelesi veren ailelerin gerek bu mücadelede ön sırada olan bireyleri gerekse ailelerin diğer fertleri, devletin isteklerine ve kendilerine verdiği görevlere karşı gelmedikleri gibi, bu tür talepleri azami düzeyde yerine getirmek için gayret göstermekten de geri durmamışlardır. Bunda yukarıda da bahsettiğimiz üzere kendi menfaatlerinin korunup devam ettirilmesi isteğinin olduğu kadar devleti karşılarına almama isteği de ağır basmaktadır.

Anadolu'nun birçok bölgesinde özellikle yerel ailelerin resmî olmayan girişimleriyle ortaya çıkan âyanlar, daha çok 18. yüzyılda devletin içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan da faydalanarak, bu girişimlerine resmiyet kazandırma yoluna gitmişlerdir. Bunlar içinde az da olsa bazıları, aileleri tarafından daha önceden elde ettikleri görevleri (voyvodalık, mütesellimlik vb.) devam ettirmişlerdir. Ancak büyük çoğunluk, âyanlıklarına resmiyet kazandırabilmek ya da devlet kapısından bir görev edinerek, âyanlık adı

³⁰ AŞS-123/259-268-269.

³¹ AŞS-132/217.

³² Bu kişinin Müderriszadelerden kiminle nasıl bir akrabalık bağı olduğu tespit edilememiştir.

³³ AŞS-162/150.

³⁴ AŞS-175/194.

altında yaptıkları her türlü işi meşrulaştırabilmek adına resmî ya da gayr-i resmî olarak devlet işlerinde aracılık etmişler ve burada gösterdikleri gayretlerle devletin güvenini sağlamaya çalışmışlardır. Örneğin, 1743 senesinde Ankara kadısı, Ankara müftüsü, eşraftan Müderriszade Ahmed Efendi³⁵, Ankara âyanı Muslupaşazade Salih Bey ve İshaklı menzili mübaşiri Abdurrahman'a gönderilen fermanla, İran tarafına gönderilecek askerlerin tayinatları için İshaklı menziline nakledilecek zahirenin Ankara kazasından satın alınıp toplanması görevi bu kişilere verilmiştir.³⁶ Başka bir örnekte ise, 1768 senesinde Müderriszade Ahmed Efendi, on üç seneden beri âyanlık görevi ile topladığı salyanelere, kendi adına her sene yirmi beş bin kuruş zam yapmış ve bu durum halkın tepkisini çekerek şikâyet edilmiştir.³⁷

Yukarıdaki iki örnekte âyanların birinde resmî diğerinde gayr-i resmî olarak devlete hizmet ettikleri görülmektedir. İlk örnek, devletin, kadı ve müftünün yanı sıra şehrin ileri gelenlerinden olan Ahmed Efendi ve âyandan Salih Bey'e güvenerek zahire toplama ve nakletme görevi vermesi, daha sonraki zamanlarda kendileri veya aileleri adına iyi bir referans olması bakımından önem taşımaktadır. İkinci örnek ise, âyanlığını aynı zamanda devlet görevi olarak görüp devlet adına salyane toplayan Ahmed Efendi'nin, bu hizmeti tamamen devletten izinsiz yapması ve üstelik kendi adına da para toplayarak halkı rahatsız etmesi, kendisine hem halk hem de devlet nazarında itibar kaybettirmesi açısından önem taşımaktadır.

Kamuyu ilgilendiren konularda resmi görevlilerin halk ile olan ilişkilerinde ve mahkemelerde görülen bazı davalarda, bölgelerinin önde gelen itibarlı kişileri olmalarından dolayı aracı ve şahit olarak da âyanlara sıkça müracaat edilmiştir. Örneğin, 14 Ağustos 1594 tarihinde mahkemeye gelen eşraf ve âyan, onun kilesinin 10 akçeye satıldığını, bu nedenle ekmeğin 400 dirheminin 1 akçeye satılmasının uygun olacağını söyleyerek kadının bu doğrultuda narh vermesini sağlamışlardır.³⁸ Başka bir örnekte ise, 1757 senesinde aralarında Müderriszade ve Mimarzade ailelerinin bireylerinin de olduğu âyan ve eşraftan 54 kişiden, ekmeği taifelerine verilmek üzere Altun Aşıkı oğlu Kırkor ve Papas Artun isimli zimmiler tarafından belirli bir miktar para toplanmış ve teslim edilmiştir.³⁹ Şahitlikleri konusunda ise, sicillerde özellikle emlak alım satımı, keşif, kişiler arası

³⁵ Belgede Ahmed Efendi'nin ismi geçmeyip, sadece Müderriszade olarak belirtilmiştir. Ancak diğer belgelere göre o tarihte, Müderriszadelerden ön planda olan ve âyanlık mücadelesi veren kişi Ahmed Efendi görünmektedir.

³⁶ AŞS-122/183.

³⁷ BOA. Cevdet Dâhiliye No: 262.

³⁸ Özer Ergenç, *a.g.m.* s. 111.

³⁹ AŞS-142/162.

anlaşmazlıklar ve bulunulan bölgenin parasal işlerine dair davalara ait pek çok örnek bulunmaktadır.

2. Yönetici Olarak Âyanlar: Taşrada âyanlığı elde etmenin önemli faydalarından biri de ileride resmi olarak bir göreve atanabilmenin yolunu açması olmuştur. 1726 senesine kadar olan adalet fermanlarının bir kısmında halkın korunması ve eşkıyaların ortadan kaldırılması için vali, subaşı, kadı, mütesellim, muhassıl, sancakbeyi ve diğer memurlara hitap edilmekte ve bununla ilgili gerekli ihtimamın gösterilmesi istenmekteydi. Anadolu’da 17. yüzyılda olduğu gibi, 1726-1750 arasında da başta kadı olmak üzere beylerbeyi, sancakbeyleri, subaşılar ve levent bölükbaşılıarı görevlerini suistimal etmekte ve zorla akçeler toplamaktaydılar. Eskiye nazaran çok fazla artan bu bozuk düzen içerisinde, devletin 1726’da ileri gelen bazı yerli hanedanlara sancakbeyliği vermesi ile Anadolu’da pek çok aile âyan olma yollarını aramıştır. Ekserisi sipah-silahdar, müderris, seyyid, kadı, mültezim, müftü, mazûl kadı ve paşalara mensub olan yerli ailelerden çoğu âyan olabilmek için gayret sarf etmişlerdir ve bunlardan bazıları büyük şehirlerde âyan, voyvoda ve mütesellim olmuşlardır.⁴⁰ Ayrıca, bu görevleri elde eden ailelerin mensuplarından bazıları da sancakbeyliği elde etmişlerdir. Örneğin, *Musul eyâleti, âyanından Abdülcelilzade İsmail Ağa’ya, Kastamonu sancağı, Bolu voyvodası İbrahim Ağa’ya, Teke sancağı Rakka mütesellimi Ahmed Ağa’ya, mirmirânlık ile tevcih ü ihsan kılınmıştır.*⁴¹

Âyanlık mücadelesi veren bu ailelerden Ankara örneğinde ise, Müderriszadeler, Nakkaşzadeler, Muslupaşazadeler ve Mimarzadeler, âyanlık ve (veya) mütesellimliği çeşitli zamanlarda ellerinde tutarak veya tutma çabası içine girerek adlarından söz ettirmişlerdir. Ancak, Ankara’daki bu ailelerden Muslupaşazadeler sancakbeyliği görevini alabilecek kadar gayret göstermişlerdir. Aileden, Muslupaşazade Mehmed Bey, “*ocakzade ve kârgûzar ve tevabi’ ve levahık*” sahibi olup, memur olduğu umur hususların uhdesinden gelmeye kadir, sefer hizmetlerine yarar birisi olduğundan, 12 Ocak 1725 tarihinde Niğde livası kendisine Beylerbeyilik ile

⁴⁰ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu’da Âyanlık İddiaları”, *DTCF, Cilt XXIV, Sayı 3-4, Temmuz-Aralık 1966, Ankara 1969, s. 196.* (Bu ailelere örnek olarak bkz. Ahmet Hezarfen, *Rumeli ve Anadolu Âyan ve Eşkıyası (Osmanlı Arşiv Belgeleri)*, Kaynak Yayınları: 361, İstanbul 2002, Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 358, Ankara 1980, Yuzo Nagata, *Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Âyanlık Müessesesi*, Akademi Kitabevi, İzmir 1999, Feridun Emecen, “Doğu Karadeniz’de Âyanlık: Tirebolulu Kethüdazâde Mehmed Emin Ağa”, *Bellekten*, 65/242 (Nisan 2001), s. 193-214, Mücteba İlgürel, “Balıkesir’de Âyanlık Mücadelesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 3, İstanbul 1972.

⁴¹ Küçük Çelebizade İsmail Asım Tarihi, (1865-6). İstanbul, s. 441-442.

aralık olarak verilmiştir.⁴² Mehmed Bey, Niğde mutasarrıflığı görevini yürüttüğü sırada 1726 senesinde vefat etmiştir.⁴³ Mehmed Bey'in sahip olduğu mallarının, bulunduğu yerlerin kadıları tarafından kayıtlarının tutulup merkeze gönderilmesinin istenmesi, onun varlıklı biri olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Bu örneğin dışında Ankara'daki bu büyük ailelerin temel hedefleri, bir şekilde âyanlığı elde edip, âyanlığın getirilerini en üst düzeyde kullanarak, devlet ile kuracakları ilişkiler sayesinde de elde ettikleri bu getirileri koruyabilmek yönünde olmuştur. Nitekim belgelere baktığımızda bu ailelerden bazı kişilerin belli dönemlerde mütesellim, binbaşı, nakib'ül-eşraf kaymakamı ve sekban başı olarak yerel yöneticilik görevi yapmaları bu düşüncüyü destekleyici niteliktedir.

Bunlardan mütesellimlik görevi, taşrada kuvvet ve zenginliğin temel araçlarından biri olduğu için, 17. yüzyıl sonlarıyla 18. yüzyılda, bu konuda âyanlar arasında şiddetli bir rekabet kendini göstermiş olup, ünlü aileler kendi bölgelerinde tek nüfuzlu olmak için mücadeleye girişmişlerdir. Bu amaçla, sadece entrika, rüşvet ve zor kullanma gibi yollara başvurmakla kalmayıp, kendilerine çeşitli destek gurupları da aramışlar ve zaman zaman eşkıya ile birlikte hareket etmişlerdir. Çünkü mütegalibe olabilmenin yollarından biri, her nasıl olursa olsun, mütesellimlik makamını ele geçirmekten geçiyordu.⁴⁴ Örneğin, 18. yüzyılda Manisa ve çevresinde Karaosmanoğulları,⁴⁵ Bozok'ta Çapanoğulları,⁴⁶ Kayseri'de Zennecizadeler ve Isparta'da (Hamit) Yılanlı oğulları⁴⁷ gibi büyük âyan aileleri, bölgelerinde mütesellimlik görevini ele geçirmişlerdir.

Beylerbeyi, sancakbeyi olan şahıslar, görev bölgeleri olan sancaklara gitmedikleri ya da gidemedikleri zaman yerlerine mütesellim adı verilen bir vekil tayin ederler, bu kişi sancakbeyinin ya da beylerbeyinin görevlerini bizzat kendisi vekil olarak yerine getirirdi⁴⁸.

⁴² Fehameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, TTK Basımevi, Ankara 1997, s. 78.

⁴³ AŞS-101/772.

⁴⁴ Özer Ergenç, "Âyan ve Eşraf Diye Anılan Seçkinler Grubunun XVIII. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Rolü Üzerine", -Basılmamış Bildiri Metni-, s. 5; (Halil İncılık, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, ed. T. Naff and R. Owan, Southern Illinois Un. Press 1980, s. 32).

⁴⁵ Yuzo Nagata, *Tarihte Âyanlar- Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme-*, TTK Basımevi, Ankara 1997.

⁴⁶ Özcan Mert, *XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 358, Ankara 1980.

⁴⁷ Yücel Özkaya, Anadolu'daki Büyük Hanedanlıklar, *Belleten*, 56, Sayı 215-217, Ankara 1992, s. 809-845.

⁴⁸ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", *DTCF Dergisi*, Cilt 28, Sayı 3-4, Temmuz-Aralık 1970, A.Ü. Basımevi-1970, s. 370.

Anadolu'da birçok âyan ailesinde görüldüğü gibi Ankara'daki âyan ailelerin bazı fertlerinin de mütesellimlik görevini elde ettiğini görmekteyiz. Ankara'daki ailelerin bu görevi ele geçirmeleri, 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren olmuştur. İlk olarak Nakkaşzade ailesinden es-seyyid Hüseyin Ağa, 1729 senesinde Ankara mütesellimi olarak görev yapmaya başlamıştır.⁴⁹ Göreve geldiği sene, Ankara valisi Mustafa Paşa, imdâd-ı hazeriyelerin Ankara'ya düşen miktarı olan 1583 kuruşu toplama görevini kendisine vermiştir.⁵⁰ 1730 senesinde yeniden Ankara mütesellimi olarak atanan Hüseyin Ağa, 1742 senesine kadar bu görevde görünmeyip, 1742 senesi Mayıs ayında tekrar Ankara mütesellimi olarak görev yapmaya başlamıştır.⁵¹ Hüseyin Ağa'ya bu görevinden dolayı ne kadar maaş verildiğini bilemesek de, şehirde görev yapan birçok kişiye verilen ücretleri ve bazı giderler için harcanan masrafları gösteren mahâllât defterinde, Nakkaşzade es-seyyid el-hac Hüseyin Ağa'ya verilen üç günlük zahire kıymeti 24 kuruş 78 akçe olarak yazılmıştır.⁵² En son atandığı mütesellimlik görevini bir sene kadar yürüten Hüseyin Ağa'dan sonra, 1744 senesinde yerine oğlu Nakkaşzade es-seyyid Ali Ağa, Ankara mütesellimi olarak atanmıştır.⁵³ Bu ilk görevinde yaklaşık bir sene kadar kalan Ali Ağa, görevden alınıp yerine Ankara'daki bir başka âyan ailesi Muslupaşazadelerden olan ve bu ailenin önde gelen isimlerinden Muslupaşazade Salih Bey'in kardeşi olduğunu tahmin ettiğimiz Mustafa getirilmiştir.⁵⁴ Ancak aynı sene, mütesellim Mustafa'nın şerrinden, ahalinin beldelerini terk edip başka beldelere gitmeleri ve geri kalanların da perişan olmalarından dolayı bu görevden azledilmesiyle, uzun bir müddet âyan ailelerden mütesellimlik görevine kimse atanmamıştır. Bundan sonra 1758 senesinde yeniden Ankara mütesellimi olan Nakkaşzade es-seyyid Ali Ağa, 1772 senesine kadar geçen 15 senelik süre içerisinde, değişik yıllarda olmak üzere altı kere daha mütesellim olarak bu görevi yürütmüştür.

Genel olarak, bir sancakta mütesellimliği ele geçirenler, diğer âyanları ve 18. Yüzyılda ehl-i örfün usulsüzlükleri karşısında tek dayanak kalmış görünen kadıları da kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilme olanağını

⁴⁹ AŞS-106/194.

⁵⁰ (AŞS-105/343). Hüseyin Ağa'nın, mütesellim olduktan sonra imdâd-ı hazeriyeyi iki kat toplaması ve ağalık namıyla her kazadan ikişer yüz kuruş alması şikâyetlere sebep olmuştur (BOA. İE.ŞKRT-5/10).

⁵¹ AŞS-121/694.

⁵² (AŞS-121/622). Medine-i Ankara'nın menzil bargirini isticar ve deruhte iden Bestan Ağa'nın bir senelik menzil bargiri ücreti olarak 1200 kuruş, şehir kethüdası Musa Beşe'nin bir senelik şehir kethüdalık ücreti olarak 60 kuruş, mütesellim-i sabık es-seyyid Mehmed Ağa'nın Kütahya'dan getirdiği mübaşir İbrahim Ağa'ya ve maiyetinde olan bölükbaşı ve levendata verilen mecmu' zahire kıymetleri olarak 127 kuruş verilmiştir.

⁵³ AŞS-123/201.

⁵⁴ AŞS-125/288.

elde edebiliyorlardı. Çünkü onlar, zenginlikleri dolayısıyla çok sayıda sekban ve levent besliyorlardı. Bunları bir yandan eşkıyayı sindirmede kullanırlarken, bir yandan da kendi otoritelerinin güvencesi olarak görüyorlardı.⁵⁵ Bu doğrultuda Ankara'daki mütesellimlerin de benzer uygulamalar içerisine girdiğini görmekteyiz. Görevi en fazla süre elinde tutan ve beş yüz nefer askeri ile gerek halk arasında gerekse devlet nazarında güçlü bir konumu olan Nakkaşzade es-Seyyid Ali Ağa'nın sahip olduğu bu askeri güçle, âyan olarak bir yandan devlete yardım ettiğini, diğer yandan ise hem mütesellim olarak görev yaptığı dönemlerde hem de bu görevde olmadığı dönemlerde köy basıp halka türlü eziyetlerde bulunduğunu görmekteyiz. Örneğin, 1745 senesinde bir kaç yüz adet levent eşkıyası ile Kütahya'ya giderken Ankara civarına uğrayan Çalık Murad isimli eşkıyayı, iki yüz nefer asker ile basıp 30 nefer eşkıyayı katleden Ali Ağa'ya, 1773 senesinde ordu için istenen beş yüz nefer askeri toplama⁵⁶ görevi verilmiştir. Gönderilen emirde halkın durumu da göz önünde tutularak, bu askerlerin toplanması sırasında kendilerine hariçten vergi yüklenmemesi ve fazladan para tahsil edilmemesi konusunda da ısrarla uyarıda bulunulmuştur.⁵⁷ Öte yandan Nakkaşzade es-Seyyid Ali Ağa, gerek mütesellimlik görevinden gerekse devlet ile olan ilişkilerinden aldığı güç ile halk üzerinde çeşitli baskılar uygulayarak onları sindirmeye çalışmıştır. Mesela, 1744 senesinde başına topladığı üç yüz eşkıya ile Tabanlı aşiretinden Kırmatlı cemaatine türlü eziyetler ederek perişan olmalarına sebep olmuş⁵⁸, 1763 senesinde ise Kalecik Keskin'ine bağlı Bağırca köyünü basıp, 15 bin kuruşluk mal, eşya ve hayvanatı gasp ederek iki kişiyi öldürüp dört kişiyi de yaralamıştır.⁵⁹ Ayrıca Balâ'ya bağlı Çukurcak özü adlı yerde bulunan Paşalı köyünden Molla Halil adındaki bir kişinin, Nakkaşzade es-Seyyid Ali Ağa ve yandaşlarının köylerini basarak eşyalarını gasp ettikten sonra, kardeşi İsmail'i de katletmeleri üzerine, mahkemeye gitmesiyle es-seyyid Ali Ağa, mahkemedeki savunmasında, Molla Halil'in Tabanlı Türkmen aşiretinin Köseli Cemaatinden olduğunu ve

⁵⁵ Özer Ergenç, *a.g.m.* s. 4.

⁵⁶ 18. Yüzyılın ilk yarısında âyanlardan asker isteği çok az olduğu halde, ikinci yarıda hemen hemen her yerdeki âyanlardan asker isteği talepleri göze çarpmaktadır. Bu durum, âyanlığın Anadolu'da iyice yayıldığını göstermesi bakımından önemlidir (Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, Ankara-TTK, s. 156).

⁵⁷ AŞS -162/ 287; AŞS-126/ 152.

⁵⁸ Mimarzadelerden Mehmed Şakir Efendi ve kardeşi Muharrem Efendi, bu cemaatin iskân ettiği yerler üzerinde hak iddia ederek Nakkaşzade Ali Ağa ile ittifak etmişler ve üç yüzden fazla eşkıya ve Ankara sancağı mutasarrıfı tarafından aldıkları levendat topluluğu ile bu cemaatin üzerlerine yürüyerek yüzden fazla hayvanlarını telef edip, mal ve eşyalarını da talan etmişlerdir.

⁵⁹ AŞS -147/ 631; AŞS-147/405.

bu cemaatin kendi hallerinde olmayıp civar kasaba ve köy halkının topraklarına saldırıp mallarını gasp ettiklerini ve hatta şer'an kendilerine yapılan uyarıları da dikkate almadıklarını belirterek, bundan dolayı kendisinin Müderris Hafız Efendi'den fetva alarak bunlar üzerine yürüdüğünü söylemesiyle, yaptığı baskının haklılığını ispatlamış ve ceza almaktan kurtulmuştur.⁶⁰

Bu son örnekte, mahkemenin Ali Ağa'yı haklı bulması, ne fetva alarak yaptığı işi meşrulaştıran es-seyyid Ali Ağa'nın, ne de Molla Halil'in girişimlerinin haklı olduğunu göstermez. Şöyle ki, köy baskınlarında adam öldürmesi ve halkın malını gasp etmesiyle pek de masum görünmeyen Ali Ağa'nın, mütesellimliğinin verdiği güç ve yetki sayesinde, kendisini şikâyet eden kişiyi bertaraf etmek için fetvayı aldığı müderris ile anlaşmış olabileceği ihtimali, bu düşünceyi biraz da olsa doğrulamaktadır. Ali Ağa'nın müderris ile anlaşıp anlaşmadığını kesin olarak bilemesek de, Anadolu'nun başka bölgelerinde benzer davalarda bu gibi ittifakların olduğu görülmektedir. Örneğin, 1764 tarihli bir fermanla anlatıldığına göre, Çorum sancağının İskilip kazası kadısı Ankaravi Abdülkerim ve müftüsü Ali, "tamâ'-ı hâmlarından" (olmayacak istekleri) dolayı birbirleriyle anlaşarak, İskilip'te mütegalibeden Hüseyin adlı birine yardımcı olmuşlardır. Hatta bir defasında İskilip hassı voyvodası ve âyandan Hacı İbrahim adlı kişiler, Hüseyin'den şikâyetçi olarak, onu Sivas divanına yargılanmak üzere çağdırtıklarında, kadı ve müftü açıkça Sivas'tan gönderilen mübaşirin katline cevaz vermişler ve böylece tarafların çarpışma ihtimali belirlemiştir. Bu olaydan sonra yakalanan Hüseyin, Sivas'tan gönderilmiş, kaçan kadı ve müftünün de yakalanarak Konya'ya sürgün edilmelerine karar verilerek bu konuda mübaşirler atanmış ve emir çıkarılmıştır.⁶¹

Uzun seneler mütesellimlik ve âyanlık yapan ve 1774 senesinde vefat eden Nakkaşzade es-seyyid Ali Ağa'nın⁶² terekesine baktığımızda, kendisinin aslında bu görevlerine karşılık, zengin sayılacak kadar bir mal varlığına sahip olmadığını görmekteyiz. Toplam değeri 7425 kuruş olan mal varlığının 4000 gurusunu ikamet ettiği evi ve 800 adet koyunu oluşturmaktadır. Kaldı ki, bazı borçları da düşüldükten sonra geriye 5901 kuruşluk bir terekesi kalmaktadır.⁶³ Bu durumda Ali Ağa, elde ettiği birikimi gayrimenkul edinmek yerine yanında beslediği askerlerin masrafları için harcamış olabileceği gibi terekesindeki meblağdan çok daha fazla servete

⁶⁰ AŞS-128/167.

⁶¹ Özer Ergenç, *a.g.m.* s. 4.

⁶² Nakkaşzade Ali Ağa vefat ettikten sonra Ali isminde birisi mütesellim olarak görevlendirilmiştir (AŞS-162/291)

⁶³ AŞS-167/215.

sahip olup, ölmeden önce mallarının diğer kısmını müsadere edilme ihtimaline karşı birisine emanet bırakmış da olabilir.⁶⁴

Mütesellimlerin mal varlığı konusundaki bu durum, Anadolu'nun her yerinde aynı değildi. Konuya ilişkin karşılaştırma amaçlı verilebilecek en uç örnek, Karaosmanoğulları ailesinden mütesellimlik yapanların mal varlıklarıdır. 1794 senesinde Manisa mütesellimliği görevinde bulunan Hacı Mehmed Ağa'nın, 1814 ve 1818 tarihli vakfiyeleriyle vakfettiği emlakının sayısı küçümsenmeyecek ölçüdedir. Hacı Mehmed Ağa, Bergama'da 46 oda, 30 mağaza, bir nalbant dükkânı ve bir kahvehanesi bulunan Acem hamı ile Kemer (Burhaniye) kazasının Pelit köyünde, 12 bahçede 2131 zeytin ağacı ve bir zeytinyağı mengenesi ile Karaağaç köyünde 178 zeytin ağacı vakfetmiştir. Hacı Mehmed Ağa'nın Bergama voyvodası olan babası Hacı Ömer Ağa'nın da emvâl, emlak ve zimmetinden oluşan terekesinin değeri, 2 bin kese yani 1 milyon akçeydi.⁶⁵

Nakkaşzade Ali Ağa'dan başka emrinde çok sayıda asker bulduran bir diğer kişi ise eski âyanlardan ve kadı eşrafından olan Mimarzade Abdullah Efendi'dir.⁶⁶ 1788'de Avusturya üzerine yapılacak sefer için devletin belirlediği 500 kişilik askeri bir birliğe kendisinden de 500 kişilik donanımlı asker eklenmesi emrini⁶⁷ yerine getiren Abdullah Efendi'ye, bu hizmetine karşılık binbaşılık görevi verilmiştir.⁶⁸ Ancak, 1789'da emri altındaki askerlerin idaresinde güçsüz kalan Abdullah Efendi, bu görevinden azledilerek Ankara'ya gönderilmiş ve yerine askeri bölükbaşılardan Cin

⁶⁴ Nitekim böyle bir ihtimali destekleyen bir durum daha öncesinde olmuştur. Oldukça yüklü bir servete sahip olan Muslupaşazade Salih Bey'in, firar ettiği sırada yüksek değerinde ve çok sayıdaki ev eşyası ile atları, oğulları tarafından Ayaş müftüsüne emanet olarak teslim edilmiştir (AŞS-128/275).

⁶⁵ Osman Bayatlı, *Bergama'da Karaosmanoğulları*, İzmir 1942, s. 6-7.

⁶⁶ AŞS-176/163.

⁶⁷ Osmanlı Devleti, 18. ve 19. yüzyıllarda gerek sefer sırasında ordunun asker ihtiyacını karşılamak için gerek kendi iç meseleleri ile ilgili olayların yatıştırılmasında Anadolu'nun birçok bölgesindeki âyan ve mütesellimlerden sıkça donanımlı asker göndermelerini istemiştir. Örneğin, 18. yüzyılın sonlarına doğru Menteşe sancağının Tavas kazasından mütesellim Tavaslı Seyyid Ömer Ağa'ya sefere katılması için emir yollanmış ve Ağa da ya kudreti kadar askerle veya adamlarıyla bizzat sefere katılabileceğini bildirmiştir (Mübahat S.Kütükoğlu, "Bir Âyan Ailesi Tavaslızadeler", *Belleten*, Cilt LXXV, Sayı 273, Ankara 2011, s. 449). 19. Yüzyılda ise devleti uğraştıran sorunlardan birisi olan Mısır'daki Mehmet Ali Paşa isyanında, Paşa'nın Kıbrıs'a saldırma ihtimaline karşı adaya Akdeniz kıyı şeridindeki sancak ve kazalardan asker sevk edilmiştir. Adaya asker gönderilmesi istenen kişilerden birisi olan Manavgat âyanı Tugayoğlu Ali, 500 nefer asker yazıp göndermekle görevlendirilmiş ve bu askerlerin başına da başbuğ tayin edilmiştir (Mehmet Ak, "Manavgat'ta Bir Âyan Ailesi Tugayoğulları", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume: 3, Issue: 12, Summer 2010, s. 30-31).

⁶⁸ AŞS-179/156.

Baş oğlu Ahmed, binbaşı olarak görevlendirilmiştir.⁶⁹ Yine aynı sene servet sahibi oldukları bilinen Müderriszadelerin de kendi kuvvetlerinden 500 nefer askerle sefere çıkan orduya katılmaları bir fermanla bildirilmiş ancak aile mensuplarından isimleri belirtilmeyen ve biri İznik'te kadı⁷⁰ olan, biri Enderun-u Hûmayun ağalarından olan, bir diğeri ise yatalak hasta olan üç kişi seferden affedilmiştir.⁷¹

Ankara'daki bu âyan ailelerin, mütesellimlik görevinin yanı sıra, üstlendikleri görevlerden bir diğeri de nakib'ül-eşraf kaymakamlığı olmuştur. Seyyid olması bu göreve atanabilmesi için ön şart olan naküb'ül eşraflığa, genellikle müderris, kadı, şehzade hocası ve kazasker gibi ilmiye sınıfının üyeleri seçilebilmekteydi. Nakib'ül-eşrafın taşradaki temsilcileri olarak da nakib'ül-eşraf kaymakamları atanmaktaydı. Bunların temel görevleri ise, seyyidlerin hâl ve hareketlerini denetlemek, halk arasındaki itibarlarını zedeleyecek tutumlarını engellemek ve sahte seyyidleri tespit etmektir.⁷² İstanbul'da oturan nakib'ül-eşrafın yazdığı mektupla atanan nakib'ül-eşraf kaymakamlarının atama süreleri, genellikle bir sene olmaktadır.⁷³

Bahsi geçen ailelerden bu görevi, tespit edilebildiği kadarıyla Mimarzadeler ve Müderriszadeler üstlenmiştir. Belgede yer alan ifadelerden bu görevi daha önceden de yapmış olduğu anlaşılan Mimarzade Muharrem Efendi, 4 Şubat 1754'te Ankara, Çubuk, Murtazabad, Yabanabad ve Haymanateyn kazalarının nakib'ül-eşraf kaymakamı olarak tekrar atanmıştır.⁷⁴ Yaklaşık iki buçuk sene sonra 8 Haziran 1756'da bu defa, Müderriszadelerden Mehmed Efendi'nin oğlu olan İbrahim Efendi'ye, nakib'ül-eşraf es-seyyid Mehmed Rıza tarafından Ankara, Çubukabad, Murtazabad, Yabanabad ve Haymanateyn kazalarının nakib'ül-eşraf kaymakamlığı⁷⁵ görevi verilmiştir.⁷⁶ Nakib'ül-eşraf kaymakamlığına ikinci

⁶⁹ AŞS-179/226.

⁷⁰ Ailede kadılık görevi yaptığı bilinen bir kişi de Müderriszade Ahmed Efendi'dir (Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", *Belleten*, Sayı 168, Ankara 1978 s. 687).

⁷¹ AŞS-179/223.

⁷² Rüya Kılıç, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 83-84.

⁷³ Rıfat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 208.

⁷⁴ AŞS-137/255.

⁷⁵ Esasen kaymakamlar hakkındaki bilgiler, büyük ölçüdeki atama beratlarındaki verilere dayanmaktadır. Bir yere kaymakam tayini için o yerde belirli bir seyyid ve şerif yoğunluğu gerektiğinden, yakın bölgelerin birleştirilerek kaymakam atandığı da olmaktadır. (Rüya Kılıç, *a.g.e.* s. 87). Bu doğrultuda, Ankara ve civarındaki kazaların birleştirilerek kaymakam atanması, bize Ankara'nın merkezindeki seyyidlerin, üzerilerine tek başına bir kaymakam atanamayacak kadar az olduğu ihtimalini göstermektedir.

defa 1766 senesinde bu defa nakib'ül-eşraf es-seyyid Abdullah tarafından atanan İbrahim Efendi, aynı sene görevinden azledilerek, yerine eski kaymakam Abdurrahman Efendi getirilmiştir.⁷⁷ 1774 senesinde aynı zamanda kadı⁷⁸ ve müftü olan Mimarzade Mehmed Şakir Efendi, nakib'ül-eşraf kaymakamı olarak görev yapmış,⁷⁹ 1839 senesinde ise yine aynı aileden Mimarzade Hüseyin Efendi, nakib'ül-eşraf kaymakamı olarak görev yaparken, Ankara âyanı Lütfullah Efendi'nin ölümü üzerine âyan olarak tayin edilmiştir.⁸⁰

Ankara'daki âyan ailelerin üstlendikleri bir diğer görev de sekbanbaşılık⁸¹ olmuştur. Nakkşazadelere mütesellimlik yapmış olan Ali Ağa'nın, Balâ nahiyesine bağlı Odabaşı köyünde ikamet eden ve hakkında bilgi sahibi olduğumuz tek oğlu İbrahim Ağa, devlet tarafından 1797 senesinde Balâ ve Çukurcak nahiyelerini korumak ve gözetmek amacıyla bu göreve getirilmiş ve bir sene kadar bu görevi sürdürmüştür.⁸²

Sekbanbaşılık, genelde yeniçeri ocağının büyük zabıtlarına verilen bir unvan⁸³ olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak burada İbrahim Ağa'ya tevcih edilen sekbanbaşılık, tamamen farklı olarak taşradaki daha alt birimlerin muhafızlığı manasında kullanılmıştır. Balâ ve Çukurcak nahiyelerindeki başıboş eşkıyaları halktan uzak tutmak ve halkın emniyetini en üst düzeyde sağlamakla görevlendirilen İbrahim Ağa'nın mahiyetinde, sekiz sekban, bir alemdâr ve bir çavuş görevlendirilmiştir. Ancak bu görevlilerin civardan mı yoksa merkezden mi gönderildiği bilinmemektedir.

İbrahim Ağa'nın bu göreve halkın tamamının ittifakıyla atanması⁸⁴, onun yaşadığı bölgede güvenilir ve sözü geçer bir kimse olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda kendisinin temel görevinin eşkıyaya karşı güvenliği sağlamak olması, onun bu işlerde deneyiminin olduğu ve kendi mahiyetinde de

⁷⁶ AŞS-139/224.

⁷⁷ AŞS-151/234.

⁷⁸ Ailenin kadı eşrafından oldukları bilinen diğer bireyleri, Mehmed Şakir Efendi'nin oğlu Abdullah Efendi, Üveys Efendi (Abdülbâki oğlu) ve diğer Abdullah Efendi'dir (Ali Efendi Oğlu).

⁷⁹ AŞS-162/143.

⁸⁰ AŞS-243/16.

⁸¹ Muhtelif zümrelere unvan olarak kullanılmış olan sekban, halk arasında seymen denilmekteydi. Aynı zamanda beylerbeyi ve diğer erkân mahiyetinde memleketin asayişinin temini ile ilgili bir sınıfa da sekban adı verilirdi ve belgelerden bu türlü sekbanların icap ettikçe yazıldığı anlaşılmaktadır. (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 3, MEB Yayınları, Ankara 1993, s. 147).

⁸² AŞS-190/162.

⁸³ Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.* s. 147.

⁸⁴ “.....kasaba-i Balâ ve Çukurcak nahiyelerini hıfz-ı hırsat için bir bölükbaşı nasbı lazım olub cümle ahali ittifakıyla sen bölükbaşı nasb ve tayin olunduğun....” (AŞS-190/162).

oldukça fazla adama sahip olarak bölgesinde güçlü bir konumda bulunduğu ihtimallerini akla getirmektedir.

Ankara'daki bu âyan aile fertlerinden askeri sınıfa mensup olanlardan birisi de, Müderriszade ailesinden Tüfekçibaşı olarak bilinen Mehmed Arif Efendi olmuştur. Müderriszade Ahmed Efendi'nin torunu olan Mehmed Arif Efendi, genç yaşında babası ile beraber İstanbul'a gelerek, babasından dolayı⁸⁵ 1766 senesinde Enderun-ı Hûmâyuna alınmış ve burada ilerleyerek 1789 senesinde "*Sercâmeşûy*" denilen zabıtlık rütbesini kazanmış, 1794 senesinde ise tüfekçibaşılığa getirilmiştir⁸⁶

Yerel yöneticilik konusunda verilebilecek bir diğer örnek ise vakıflarla ilgili olanlardır. Ankara'nın bu seçkin ailelerinden önde gelen ve özellikle âyanlık mücadelesine girişmiş olan bireylerinden bazıları, zenginlikleri nispetinde vakıf müesseseleri kurmuşlar ve bu vakıfların yöneticiliklerini de üstlenmişlerdir. Müderriszade ailesinden Ahmed Efendi, Ankara'da daha önceden kurulmuş olan Hankâh-ı Kamerüddin medresesi⁸⁷ vakfı hakkında şikâyet ve görüş bildirmek üzere İstanbul'a gitmiş ve vakfa ait iki bâb elvan boyahaneleri ve cenderelerinin, vakfın mütevellisi olan dar'üs saadet ağası tarafından vakfa yarar sağlayacağı düşüncesiyle, dışarıdan vakıf işlerine aykırı davranışlarda bulunan, zimmet ehli, iş bilmez kimselere kiraya verildiğini şikâyet etmiştir. Yapılan incelemelerden sonra 1752 senesinde Hankâh-ı Kamerüddin vakfının yeniden imar ve ihyâsı için Ahmed Efendi vazifelenirilmiş ve vakfa ait yerlerin bir müteveli ile tasarruf edilmesi ve Ahmed Efendi'nin hasmı olan Ankara sakinlerinden Tamgacı Ebubekir ve adamlarının vakfa müdahale etmemeleri konusunda Haremeyn-i

⁸⁵ Mehmed Arif Efendi'nin babası olan Mustafa Efendi, güçlü bir eğitim görüp hatta astronomi ve astroloji dallarında ün kazanmış ve bu ününden dolayı dönemin padişahı Sultan III. Mustafa'nın dikkatini çekerek İstanbul'a çağırılmıştır (Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî*, Cilt 1-2, Ankara 1983, s. 115-117).

⁸⁶ Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, Cilt:1-3, İstanbul 1950, s. 79-80 ; Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî*, Cilt 1-2, Ankara 1983, s. 116.

Aynı zamanda müderris olan Mehmed Arif Efendi, 1815'de Yenişehir, 1821-22'de Edirne ve 1823-24'de ise Mekke mollası olduktan sonra 1826-27'de İstanbul payesi olarak 1828'de de vefat etmiştir (Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 317). Aileden müderris olarak görev yapan diğer bir kişi de, Müderriszade Ahmed Efendi'nin oğlu olduğunu tahmin ettiğimiz Hasan Efendi'dir. Bu ailenin dışında diğer ailelerden müderris olarak sadece Nakkaşzade Hüseyin Efendi bilinmektedir.

⁸⁷ Bu medrese, Bend deresi mevkiinde, Hatip suyu kenarında olup, 17. yüzyılın başlarında Kamerüddin Hânkâhı zaviyesi olarak bilinmektedir (Özer Ergenç, "XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul-1980, s.100).

Şerifeyn müfettişi Mevlana Mustafa ve Ankara kadısına ferman yollanmıştır.⁸⁸ Ahmed Efendi'nin Hankâh-ı Kamerüddin vakfının yeniden ihyâsı için görevlendirilmesinden sonra, oğlu Mehmed Efendi'nin 1754 senesinde Haremeyn-i Şerifeyn evkafı nazırı olan Beşir Ağa'ya müracaatı ve onun da İstanbul'a bildirmesiyle, Kamerüddin vakfının kitabet ve cibayetine Müderriszade ailesinin dışında kimsenin katib ve cabi olmaması hakkında kendisine berat verilmiştir.⁸⁹

Bunun yanı sıra yine 1752 senesinde sahip olduğu bazı mülkleri mahkeme huzurunda vakfeden Müderriszade Ahmed Efendi, hayatta olduğu sürece vakfin velayet hakkının kendisinde olduğunu, kendisinden sonra ise vakfı oğlu Mustafa Efendi'nin yöneteceğini beyan etmiştir.⁹⁰ Ahmed Efendi, ayrıca vakfettiği mallardan bir kısmının gelirini de, daha önce imar ve ihyasını üstlendiği Kamerüddin medresesi vakfına ayırmıştır. Müderriszade ailesinden⁹¹ Ahmed Efendi'nin oğlu olduğunu tahmin ettiğimiz Hasan Efendi ise, 1816'da Sabuni mahallesinde bulunan bir caminin avlusunda beş hücre ile bir medrese yaptırarak, Ürgüp mahallesindeki bezirhanesini buranın giderlerini karşılamak için vakfetmiş ve hayatta olduğu sürece vakfının mütevellisi olmuştur.⁹² Muslupaşazade ailesinden de Salih Bey, Murtazabad kazasının Mir gazi köyünde bir cami yaptırmış ve bu cami için yöneticiliğini kendisinin üstlenip üstlenmediğini bilemediğimiz bir de vakıf kurmuştur.⁹³ Mimarzadelerden ise Mimarzade Abdullah Efendi, Haymana-i Sagir nahiyesi civarında bulunan Kara danışmend zaviyesinin evladiyet üzere mütevellisi olup,⁹⁴ Mehmed Şakir Efendi'nin ise 6 Mayıs 1784 (15 Cemâzi-yel âhir 1198) tarihli bir vakfiyesi bulunmaktadır.⁹⁵ Bu vakfiyede, Mehmed Şakir Efendi'nin Erzurum mahallesindeki evinin karşısında, arasta çarşısında ve Bâlâ kasabasının Ortaköy köyünde yaptırdığı camiler ile annesi ve hanımının yaptırdıkları çeşmelerin vakfedilmesi ve bu vakfin masrafları için ayrılan gelir kaynakları ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

⁸⁸ AŞS-136/344.

⁸⁹ AŞS-136/343.

⁹⁰ VA. No:738, S.280, sıra:167.

⁹¹ Ailede vakıf kuran bir kişi de Lütfullah Efendi'dir (6 Muharrem 1138-14 Eylül 1725). (Halit Ongan, "Ankara Şer'îye Mahkemesinde Kayıtlı Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 5, Ankara-1962, s. 217).

⁹² VA. No:580, s.166, sıra No:81.

⁹³ AŞS-134/389. Muslupaşazade ailesinden Mehmed Emin Bey'in de bir vakfı bulunmaktadır. (15 Safer 1130-18 Ocak 1718) (Halit Ongan, *a.g.m.*, s. 216).

⁹⁴ BOA. İE.EV. 45/5065.

⁹⁵ VA 611-116, (AŞS- 173/51, Halit Ongan, *a.g.m.*, s. 218).

Evladiyet üzere kurulan vakfin, Mehmed Şakir Efendi'den sonraki yönetim durumunun nasıl olacağı da ayrıca belirtilmiştir.

Sonuç: Osmanlı Devleti'nin sınırları dâhilinde gerek büyük şehirlerde gerekse daha küçük yerleşim yerlerinde, her zaman köklü ve önde gelen büyük aileler olmuştur. Bu ailelerden Ankara özelinde yerel yöneticilik yönünden incelemeye çalıştığımız Müderriszade, Nakkaşzade, Muslupaşazade ve Mimarzade ailelerinin bazı bireyleri, servetleri, saygınlıkları ve güçleri nispetinde giriştikleri âyanlık mücadelelerinin yanı sıra yöneticilik görevleri de üstlenirken bazıları ise sadece yönetici olarak görev yapmış ve aynı zamanda devletin kendilerinden talep ettiği her türlü hizmeti de mümkün olduğunca yerine getirmeye çalışmışlardır. Bunun yanı sıra sahip oldukları güç ve itibarlarını, kendi menfaatlerinin sürekliliğini sağlamak ve kişisel otoritelerini göstermek için özellikle halka karşı kullanmaktan da geri kalmamışlardır. Sahip oldukları unvan, güç ve otoriteleri sayesinde Ankara merkezinde Müderriszadeler, Mimarzadeler ve Nakkaşzadeler, yakın çevresinde ise Muslupaşazadeler 18. yüzyıl boyunca bir yandan âyanlık mücadelelerini sürdürürken diğer yandan buna katkı sağlamak amacıyla halk ve devlet ile olan olumlu olumsuz ilişkilerini de devam ettirmişlerdir. Bu ailelerin âyanlık mücadelesi veren bireyleri, mücadelelerinden daha fazla maddi kazanım elde etmek için halk ile olan ilişkilerini, mücadelelerine meşruiyet kazandırmak için ise devlet ile olan ilişkilerini her zaman ön planda tutmuşlardır. Öyle ki, vergi toplamada devlete yardımcı oldukları gibi büyük seferlerde güçleri nispetinde donanımlı asker temininde de bulunmuşlardır. Aynı zamanda, buldukları bölgelerde ve yakın çevrelerinde meydana gelen eşkiya saldırılarına karşı devletin kendilerinden istediği asker hazırlama ve bölgelerinin güvenliğini sağlamaları yönündeki taleplere de genellikle olumlu yaklaşmışlardır. Yapmış oldukları hizmetler ve üstlendikleri bu görevler neticesinde, devlet tarafından kendilerine bir takım askeri payeler verilmiş ve bu sayede bölgelerinde yönetici olarak söz sahibi olmuşlardır. Bu kişilerden özellikle belli bir servet birikimine sahip olanlar ise, gerek halkın yararlanması gerekse mallarının korunması ve aile içinde devamlılığının sağlanması için çeşitli vakıflar kurarak isimlerinden söz ettirmişlerdir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi -Ankara Şer'iyeh Sicilleri:101, 105, 106, 121, 122, 123, 125, 126, 128, 132, 134, 139, 147, 151, 153, 162, 167, 175, 190, 243 Numaralı Defterler.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

İE.EV. 45/5065.
İE.ŞKRT. 5/445.
Cevdet Dâhiliye: 262.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi:

No:738, S.280, sıra No:167.
No:580, S.166, sıra No:81.
VKFMA 611-116.

Araştırma Eserleri

- Ak, Mehmet, “Manavgat’ta Bir Âyan Ailesi Tugayoğulları”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume: 3, Issue:12, Summer 2010, s.27-36.
- Akdağ, Mustafa, “Osmanlı Tarihinde Ayânlık Düzeni Devri 1730-1839”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8-12, 14-23, s. 51-61, 1970-74.
- Aktepe, Münir, “Tuzcuoğulları İsyanı”, *Tarih Dergisi*, Cilt 3, S.5-6, İstanbul 1953, ss.21-52.
- Başar, Fehmeddin, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, TTK Basımevi, Ankara 1997.
- Bayatlı, Osman, *Bergama’da Karaosmanoğulları*, İzmir 1942.
- Bayramoğlu, Fuat, *Hacı Bayram-ı Veli*, Cilt 1-2, Ankara 1983.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1973.
- Emecen, Feridun, “Doğu Karadeniz’de Âyanlık: Tirebolulu Kethüdâzade Mehmed Emin Ağa”, *Bellekten*, LXV/242, s.193-214, Ankara 2001.
- Ergenç, Özer, “Âyan ve Eşrâf Diye Anılan Seçkinler Grubunun XVIII. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Rolü Üzerine”, (Basılmamış Bildiri Metni).
- _____, “XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara’nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul 1980.
- _____, “Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşrâf ve Âyan Üzerine Bazı Bilgiler”, *The Journal of Ottoman Studies, III (Osmanlı Araştırmaları III)*, s.105-113, İstanbul 1982.
- Ergun, Sadettin Nüzhet, *Türk Şairleri*, Cilt:1-3, İstanbul 1950.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü Ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev: Elif Kılıç), İstanbul 1997.
- _____, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, (Çev: Emine Sonnur Özcan), Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2006.
- Gökçe, Cemal, “Edirne Âyanı Dağdeviren Oğlu Mehmed Ağa”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 22, Mart 1967, s. 97-110.
- Hezarfen, Ahmet, *Rumeli ve Anadolu Ayân ve Eşkiyası (Osmanlı Arşiv Belgeleri)*, Kaynak Yayınları: 361, İstanbul 2002.
- İlgürel, Mücteba, “Balıkesir’de Âyanlık Mücadelesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 3, İstanbul 1973.

- İnalçık, Halil, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Bellekten*, Cilt 28, Ankara 1964.
- Karpat, Kemal, *Osmanlı Modernleşmesi-Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus-*, (Çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan), İmge Kitabevi, Ankara 2002.
- Kaya, Mustafa, *18. Yüzyılda Âyanlık Ankara’da Âyan Aileler*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, (Basılmamış Doktora Tezi).
- _____, “Ankara’lı Âyan Aileler Hakkında Bazı Bilgiler”, *İdeal Kent, Kent Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, Ankara 2011.
- Khoury, Dina Rızık, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Taşra Toplumu-Musul-, 1540-1834*, (Çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- Kılıç, Rüya, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- Küçük Çelebizade İsmail Asım Tarihi, (1865-6). İstanbul.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Bir Âyan Ailesi Tavaslızâdeler”, *Bellekten*, Cilt 57, Sayı 273, Ankara 2011, s. 447-469.
- Mert, Özcan, *XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 358, Ankara 1980.
- _____, “Osmanlı Devleti Tarihinde Ayânlık Dönemi”, *Osmanlı*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, 174-180, Ankara 1999.
- _____, “Gönen Ayân ve Voyvodası Sepetoğlu Osman”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, 35/1-2, Ankara 2001, s. 205-219.
- _____, “II. Mahmut Döneminde Taşradaki Merkezîyetçilik Politikası”, *Türkler*, XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.720-729.
- Mutağçieva, V.P., “XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Âyânlık Müessesesi”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 31, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1977, s. 163-182.
- Nagata, Yuzo, *Tarihte Âyanlar- Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme-*, TTK Basımevi, Ankara 1997.
- _____, *Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, Akademi Kitabevi, İzmir 1999.
- Ongan, Halit, Ankara Şer’iye Mahkemesinde Kayıtlı Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 5, Ankara-1962, s. 213-222.
- Özdemir, Rıfat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- Özkaya, Yücel, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu’da Ayânlık İddiaları”, *DTCF*, Cilt: 24, Sayı 3-4, Temmuz-Aralık 1966, Ankara 1969, s. 195-233.
- Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, *Bellekten*, Sayı 168, Ankara 1978, s. 667-722.

- Özkaya, Yücel, Anadolu'daki Büyük Hanedanlıklar, *Belleten*, 56, Sayı 215-217, Ankara 1992, s. 809-845.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, TTK, Ankara 1994.
- _____, “Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Âyânlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar”, *Osmanlı*, VI, Ankara 1999, 165-173.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 3, MEB Yayınları, Ankara 1993.
- Salzmann, Ariel, “İmparatorluğu Özelleştirmek: Osmanlı XVIII. Yüzyılında Paşalar ve Âyânlar”, *Osmanlı*, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 227-235.
- Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa”, *TTK* VII. Seri No: 6, İstanbul 1942, s. 1-7.
- Yeşil, Fatih, “III. Seli Devri Siyasî Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Lâhiya Üzerine Notlar”, *Belleten*, Cilt 76, Sayı 275, Ankara 2012, s. 75-146.